

ADINI RƏMZƏ ÇEVİRƏN ALİM - KAMILƏ DADAŞZADƏ

İradə KÖÇƏRLİ

Əməkdar incəsənət xadimi, professor Kamilə Dadaşzadə, adı böyük hörmətlə çəkilən və elmi dairələrdə tanınan etnomusiqişünas, folklorşünas, müəllim, pedaqoq və ictimai xadimdir. Kamilə Dadaşzadə hərtərəfli elmi-nəzəri bilikləri, geniş dünyagörüşü, dərin konseptual düşüncə tərzii ilə fərqlənən istedadlı alimlərdən biridir. O, yeni və müasir elmi istiqamətlərə açıq və meyillidir, fikirləri zaman və mühitlə səsleşir və hətta, bəzən onu qabaqlayır. Kamilə Dadaşzadə monoqrafiyaların, çoxlu sayda elmi və elmi-publisistik məqalələrin, tədris proqramları, dərslük, dərş vəsaitlərinin və s. müəllifi, çoxlu sayda kitabların redaktoru və rəyçisidir. O, öz yaradıcı fəaliyyəti ilə Azərbaycan musiqi elminə, təhsilinə töhvələr vermiş nüfuzlu bir mütəxəssisdir.

Kamilə xanımın həyat və yaradıcılıq yolunun bir ana xətti vardır - Azərbaycançılıq məfkurəsi. Onun bütün düşüncələri və fəaliyyəti bu əsas xəttə xidmət edir, ona istiqamətlənir. K.Dadaşzadə Azərbaycanı, xalqını, dövlətini, onun milli-mənəvi dəyərlərini, xüsusilə də, zəngin musiqi irsini bütün qəlbi və ruhu ilə duyur və sevir. Sevməklə yanaşı, yorulmadan, bu müqəddəs dəyərlər uğrunda çalışır, inkişaf etdirir, üzə çıxarır, qoruyur, tədqiq və təbliğ edir.

K.Dadaşzadə elmi fəaliyyətə aşiq yaradıcılığının öyrənilməsi məsələləri ilə başlamışdır. İlk illərdən etibarən, gənc bir tədqiqatçı kimi, özünü çox ciddi, işinə

məsuliyyətlə yanaşan, elmdə boşluqlara yer qoymayan, dəqiqlik sevən bir musiqişünas kimi tanıtmışdır. Kamilə xanım elmi araşdırmalarla yanaşı, aşiq havalının nota salınması işinin tədqiqatların ayrılmaz və mütləq amillərindən biri olduğunu özü üçün yəqin etmiş, müxtəlif ekspedisiyalarda iştirak etmiş, daim aşıqlarla ünsiyyətdə olmuş, aşiq sənəti, ustad aşıqlar haqqında məlumatlar yığmış, aşiq havaları və dastanları toplamış, lentə almış, ən müasir yazı metodları ilə nota köçürmüş, sistemə salmışdır. O, ustad aşıqların ifasından bir çox klassik musiqi örnəklərini - "Kərəm havaları", "Koroğlu havaları" və başqalarını mükəmməl şəkildə nota köçürməyi bacarmışdır. Bu çox mürəkkəb və məsuliyyətli fəaliyyəti nəticəsində, həm öyrəndiyi musiqi və ədəbi mətni bütün incəliklərində dərk edərək mənimsəmiş, həm də gələcək tədqiqatlarının möhkəm bünövrəsini qoymuş, eləcə də, zəngin milli musiqi sərvətinin yeni nəsələ ötürülməsi, qorunması işinə öz töhvəsini vermişdir.

Aşıqşünaslığın öyrənilməsi probemünün yeni bir mərhələsi Kamilə Dadaşzadənin adı ilə bağlıdır, desək, yanlışdır. O, aşiq sənətinin tədqiq olunmasına yeni metodoloji baxışlar tətbiq etmiş, bununla da, aşiqşünaslığın inkişafına yeni bir təkan vermişdir, fərqli istiqamətlərdən öyrənilməsinə imkan yaratmış və fərqli yollar açmışdır.

Kamilə Dadaşzadə özündən əvvəl gələn aşiqşünas alimlərin yaradıcılığının əsas fikir və müddəalarını bütünlüklə mənimsəmiş, dərk etmiş, özündə cəmləmiş və əlbəttə ki, bilikləri bununla məhdudlaşmamışdır. O, rus-sovet musiqişünaslığının, eləcə də, dünya musiqi elminin apancı mütəxəssislərinin nəzəri konsepsiya və fikirlərini, musiqi aləmində baş qaldıran mütərəqqi elmi axın və istiqamətləri dərinlən bilən, hərtərəfli biliklərə yiyələnmiş etnomusiqişünasdır. Bu, Kamilə Dadaşzadənin, bir mütəxəssis kimi, ən üstün cəhətlərindən biridir.

K.Dadaşzadə musiqi ictimaiyyətinə "Azərbaycan aşıqlarının dastan havalarında semiotik prinsiplərin təhlilinə dair" (2000) adlı sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktorluğu üzrə dissertasiya mövzusu ilə tanınmışdır. Qeyd edək ki, mövzu ilə bağlı çapdan çıxan məqalələri artıq yeni bir istedadlı mütəxəssisin elm aləminə gəlməsindən xəbər verirdi. Dissertasiyanın uğurlu müdafiəsi bunu bir daha sübut etdi. Bu, bir neçə səbəblə bağlı idi: əvvəla dissertasiya çox yüksək səviyyədə yazılmışdı. İkincisi isə, mövzuya yeni elmi metodoloji sistem və yanaşma tətbiq edilmişdi. Dissertasiya işi musiqi aşiqşünaslığında yeni bir söz idi. Dissertasiyanın adı, problemlərin qoyuluşunun özü artıq yenilikdən xəbər verirdi, elmiliyi, yanaşma metodunun səmərəliliyi, əldə edilən elmi nəticələrin əhəmiyyəti ilə fərqlənirdi, mühüm

konseptual ümumiləşdirmələr göz qabağında idi. Dissertasiya işi aşiqşünaslıq elminə müxtəlif yanaşmaların perpektivlərini üzə çıxardı, aşiq sənətinin öyrənilməsinə baxışları dəyişdirdi.

Əslində Azərbaycan aşıqlarının dastan yaradıcılığında, ümumiyyətlə, oğuz türklərinin işarələr-rəmzlər üzərində formalaşmış düşüncə tərzində bir çox amillərlə bağlı olan (təsəvvüf dünyagörüşü, musiqi və poetik dil və s.) gizli şifrələr və kodlar kifayət qədərdir. Bu işarələr sistemi dastanın bu və ya digər mənə yüklü konteksti və aşığın interpretasiyası ilə sıx şəkildə bağlıdır. Kamilə xanım dastan yaradıcılığında çox mühüm əhəmiyyət daşıyan bu işarələr sistemini - işarə-simvolları, işarə-indeksləri, semiotik musiqi vahidlərini üzə çıxarmağa nail olmuşdur. Sonralar müəllif, dissertasiya əsasında "Dastanın işarə sistemi" adlı kitabını ərsəyə gətirmiş, əsər, mütəxəssis və alimlərin marağına səbəb olmuş, rəğbətini qazanmışdır.

Kamilə Dadaşzadənin əsas elmi keyfiyyətlərindən biri odur ki, o işinə həddən artıq məsuliyyətlə yanaşır, tez-tez "elm dəqiqlik sevir" fikirini söyləyir və bu tezisdən çıxış edərək işini tənzimləyir. Bunun nəticəsidir ki, o, aşiq dastanlarının, aşiq havalarının musiqi və poetik mətnini dərinləndirən, mətn daxili mənaları, "mətnlərin dialoqunu" arayıb axtaran və bununla da, tədqiq etdiyi materialın əsas ideya və mahiyyətini, bütün incəliklərinə kimi, xüsusi bir həssaslıqla araşdırıb üzə çıxaran bir alimdir. Bu xüsusiyyət - son dərəcədə dəqiqlik isə onu, intertekstual tədqiqatlara gətirib çıxarmışdır. Əslində, məntiqidir ki, alimin intertekstuallığa aparan yolu semiotikadan başlamışdır. Çünki, məlum olduğu kimi, elmi istiqamət olaraq, intertekstual öz başlanğıcını semiotika məktəbindən götürmüşdür. Bununla da, K.Dadaşzadə, daha bir intellektual yanaşmanı Azərbaycan aşiqşünaslığına daxil etmişdir. Bu elmi araşdırmaların nəticəsi olaraq "Üzeyir Hacıbəyli və aşiq sənəti: intertekstual dialoq" əsəri meydana gəlmişdir. Fikrimizcə, indiki dövr üçün, bu əsəri Kamilə Dadaşzadənin yaradıcılığının zirvəsi hesab etmək olar.

"Üzeyir Hacıbəyli və aşiq sənəti: intertekstual dialoq" həddən artıq qiymətli bir əsərdir, bu mövzuda yazılmış ilk tədqiqat işidir. Bu baxımdan, yenidir və tam əminliklə demək olar ki, nəzərdə tutulan mətdaxili intertekstual dialoq öz müsbət nəticəsini vermişdir, eyni zamanda, Ü.Hacıbəyli və aşiq sənəti arasındakı sıx bağlılıq yeni səviyədə üzə çıxarılmış və aralarındakı "dialoq" baş tutmuşdur. Əsər, mühüm faktlar və informasiyalar, yeni fikirlər və elmi baxışlarla doludur. Bu əsəri Üzeyirşünaslıq elminə böyük bir töhvə kimi dəyərləndirmək olar: burada müəllifin elmi yanaşmaların nəticəsində Üzeyir dühasının nəhəng çevrəsi bir qədər də genişlənməmişdir. Əsəri, eyni zamanda, aşiqşünaslıq elminin böyük uğuru hesab etmək mümkündür, çünki kitab sayəsində qədim və zəngin aşiqlik mədəniyyəti bu günün elmi paradigması baxımından daha da uca zirvələrdən görünməkdədir.

Əsərdə müəllifin Ü.Hacıbəylinin, dahi bir bəstəkar və şəxsiyyət olaraq, tarixi dərk etmə prosesinə koqnitiv yaddaş baxımından yanaşması da ilk dəfədir

və maraq doğurur. O qeyd edir ki, bəstəkarın yaradıcılığının ilk dövründə "biliklər şəxsiyyətə münasibətdə xarici" bir məlumat kimi daxil olurdusa və onu yaddaşın "sensor-perseptiv (obrazlı) forması kimi dəyərləndirmək mümkündürsə, sonralar isə təcrübə, yəni, məntiqi yaddaş" üstünlük təşkil etmişdir və müəllif ikinci dövrü koqnitiv olaraq dəyərləndirmişdir. Kitabın səhifələrində, müəllif, bu sahədə biliklərini dərinləşdirərək bir daha özünün geniş erudisiyasını ortaya qoymuşdur.

K.Dadaşzadə, əminliklə demək mümkündür ki, öz iç dünyasına görə, böyük türkcüdür - türkcülük ideyalarının daşıyıcısıdır. Onun yaradıcılığının hər bir kəlməsi, hər bir cümləsi məhz bu ideyaya xidmət edir. Onun bir çox tədqiqatları məhz bu baxışlardan qaynaqlanıb və "Bozoxu" havasının tarixi morfologiyasına dair" məqaləsi də bu baxımdan olduqca tutarlıdır. Müəllif "Bozoxu" havasının tarixi morfologiyasını açıq, havanın həm adı, həm də musiqili-poetik məzmununu qədim türklərin bədii təfəkkürünün, türk ruhunun daşıyıcısı kimi - nadir arxetip olaraq təqdim edir və əsaslı faktlarla sübut olunur. Müəllif, məqalədə, ilk dəfə olaraq, Azərbaycan etnomusiqişünaslığı sahəsində "iç oğuz" və "dış oğuz" məvhumlarını elmi araşdırmalara cəlb edir. Kamilə xanım yazılarında "Musiqi qorqudşünaslığı" ideyasını ortaya qoyur, "Kitabi Dədə Qorqud" eposunun musiqi dilinin, Qorqud havalarının bərpasına çalışır, bunu ən yeni nəzəri təhlil metodları ilə üzə çıxarmağa çalışır ("Musiqi qorqudşünaslığı: reallıq və perpektivlər").

Kamilə xanım, vurğulandığı kimi, öz elmi araşdırmalarında ən müasir baxış istiqamətləri - sinergetik baxışların, germenektika - interpretasiya haqqında elmi prinsiplərin tətbiqinin effektivliyindən, topik təhlil metodikasından yararlanmağın üstünlüyünü dərk edərək tədqiqatlarını həmin yolla aparır. Qeyri-xətti mühitdə özünü təşkil proseslərində attraktorların (sinergetik anlamda) rolunu vurğulayır. "Epik əsərlərin musiqi hermenevtikası problemlərinə dair", "Qəhrəmanlıq eposunun təşəkkül dövrünün araşdırılmasının sinergetik aspektləri" məhz bu baxışları özündə əks etdirən elmi məqalələrdəndir. Təsədüfi deyildir ki, Kamilə xanımın doktorluq dissertasiyasının mövzusu da "Azərbaycan qəhrəmanlıq eposunun musiqi sinergetikası"na həsr edilib və onun bu sahədə elmi araşdırmalarının məntiqi davamıdır.

Hal-hazırda alim dissertasiyanın müdafiəsi ərafəsindədir. Bu, əlbəttə ki, gecikmiş bir müdafiədir və fikrimizcə, bir növ "formal" xasiyyət daşıyır. Çünki, Kamilə Dadaşzadə çoxlarının öz düşüncəsində, artıq qəbul edilmiş elmlər doktorudur, nüfuzlu elm xadimidir. Əminliklə deyə bilərik ki, musiqi ictimaiyyəti tədqiqatın üzə çıxmasını səbirsizliklə gözləyir və düşünürük ki, müdafiə elmi dairələrdə mühüm bir hadisəyə çevriləcəkdir.

Kamilə Dadaşzadənin Azərbaycan təhsili sahəsində xidmətləri, xüsusilə qeyd olunmalıdır. Artıq uzun illərdir ki, Kamilə xanım Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin "Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır. Bu illər ərzində kafedranın işini Universitetin, daim yüksələn

və dinamik xətt üzrə inkişaf edən, möhkəm bir təşkilatçılıq halqası olaraq dəyərləndirmək olar.

Tədrisin yeni dövrə uyğun olaraq təşkil olunmasında, tələbələrin bilik səviyyəsinin yüksəldilməsində, vətənpərvərlik hissələrinin aşılmasında Kamilə xanımın çox böyük rolu vardır. O, yeni dövrün tələblərinə cavab verən yeni fənlərin dərs prosesinə daxil edilməsi, proqramların tərtib olunmasına çox böyük əmək sərf edir: "Türkdilli xalqların epik yaradıcılığı", "Şərq xalqlarının musiqisi", "Türk xalqlarının musiqisi" və başqaları ADMİU-də və ümumiyyətlə, ali məktəblərdə təhsil sistemində ilk dəfə tətbiq olunan fənlərdir, tədris proqramlarına K.Dadaşzadənin təşəbbüsü ilə daxil edilmişdir. Bu fənlərin tədrisi, ümumşərq, eləcə də, türk mədəniyyətinin bir parçası olan Azərbaycan musiqisini yeni və daha doğru müstəvidə öyrənməyə yönəldir və bu çərçivədə araşdırmalara böyük zəmin yaradır.

Kamilə xanım, bacarıqlı təşkilatçı olmaqla yanaşı, gözəl pedaqoqdur. Universitetin tələbələri Kamilə xanımın mühazirələrini dinlədikləri, ondan dərs aldıklarına görə çox şanslıdırlar. Kamilə xanım, tək cə tələbələr üçün deyil, çoxları üçün bir mükəmməllik nümunəsidir. O, artıq öz məktəbini yaratmış alimlərdən biridir və onun elmi istiqamətləri ilə addımlayan, davam etdirən kifayət qədər ardıcılıqları və yetirmələri vardır.

K.Dadaşzadə Universitetin elmi potensialının artırılması, inkişafı prosesinə də böyük töhvələr verib. Belə ki, K.Dadaşzadənin səyi nəticəsində ADMİU çərçivəsində "Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri" adlı Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın təməli qoyulmuş və 10 ildən artıqdır ki, uğurla fəaliyyət göstərir. Konfrans yeni və maraqlı mövzu və müddəaların, istedadlı tələbələrin elmi potensialının üzə çıxmasına şərait yaratmışdır. Konfranslarda çoxlu sayda çıxış və məruzələr dinlənilmiş, musiqi əsərləri dinlənilmiş və materiallar operativ şəkildə, Kamilə xanımın redaktorluğu altında sərbəllə toplu halında çap edilmişdir. Beynəlxalq konfranslarda yerli alimlər, ADMİU-nun müəllimləri, xarici ölkələrin nümayəndələri də həvəslə iştirak etmiş və maraqlı mövzularla çıxışlar etmişlər. Konfrans çərçivəsində dünyanın bir sıra görkəmli alim və musiqişünasları ilə ünsiyyət qurulmuş, dialoq yaradılmış, yeni fikirlər, yeni görüşlər ortaya qoyulmuşdur. K.Dadaşzadənin böyük və məsuliyyətli zəhməti nəticəsində Azərbaycan elmi əmin addımlarla irəliləməyə doğru istiqamətlənməkdədir.

K.Dadaşzadənin ADMİU-nun Elmi Şurası və Dissertasiya Şurasının üzvüdür. Bu yöndə də onun əməyi və səyləri göz qabağındadır, dəyərli, yerində söylənmiş, uzaqgörən fikir və təklifləri ilə Universitetin elmi-tədris və təşkilatı istiqamətdə inkişafına töhvələrini verir. Kamilə xanım Prezident yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Sənətsünaslıq və Memarlıq Elmləri üzrə Ekspert Şurasının ekspertidir. Burada da onun fəaliyyəti öz müsbət səmərəsini göstərməkdədir və məlumat üçün qeyd edək ki, doktorantlar üçün nəzərdə tutulan qəbul və minimum imtahanları üçün proqram

da onun tərəfindən hazırlanaraq yüksək səviyyədə tərtib olunmuşdur.

Kamilə xanım yorulmadan yazır, yaradır... Çünki, musiqi ictimaiyyəti ondan yeni əsərlər, yeni tədqiqatlar gözləyir. Əminəm ki, bir alim kimi, Kamilə Dadaşzadənin özü haqqında da hələ çox sözlər yazılacaq, çox fikirlər deyiləcəkdir.

Kulturoloq-alimlər mədəni və kamil insan formulunu beş amillə şərtləndirir: 1) bilik; 2) bacarıq; 3) mütəşəkkillik; 4) mənəviyyət; 5) yaradıcı fəaliyyət. Bütün məsuliyyəti ilə deyə bilərəm ki, bu insan düsturunu birbaşa Kamilə xanıma şamil etmək mümkündür. Bu sərəya müasirlik, kübarlılıq, zamanla ayaqlaşma, insani keyfiyyətlər - ailə, ana, qadın kimi - Kamilə xanımı xarakterizə edən ən müqəddəs məvhumları da daxil etsək, bəlkə də tam bir mənşərəni ala bilərik. Kamilə xanım və kamil insan - iki mütəlq bağlılıqdır!

"Qədim türk dünyasının hərtərəfli *kodeksi* və türk makrokosmosu...haqqında informasiya *kodu* olan"¹ "Kitabi Dədə Qorqud" dastanından bilirik ki, qədim zamanlarda türklər hər bir insana onun əməllərinə və bacarığına görə ad vermişlər. Düşünmək olar ki, Kamilə xanımın adı da, çox yəqin ki, yalnız xoş istəkdən doğan bir təsadüf deyildir. Bu ad uca Tanrının diqtəsi ilə - alın yazısı olaraq məhz onun üçün seçilmişdir.

Çox yəqin ki, məhz bu səbəbdən yalnız biz - Azərbaycanlılar çox vaxt "doğum günü" deyil, Ad günümüzü qeyd edirik.

Ad günün mübarək Kamilə xanım!

Əziz Kamilə xanım!

Əsil alim təkəkkürün, geniş erudisiya və biliklərin qarşısında, həmişə olduğu kimi, heyranlığımı bildirirəm! Elmi yazılarnla fikirlərimizi, düşüncələrimizi zənginləşdirdiyin üçün sənə minnətdaram!

Aşiqlik mədəniyyətinə haqq etdiyi dəyəri verdiyin üçün, xalqımızı, musiqi mədəniyyətimizi sevdiyin üçün, milli dəyərlərimizin, türkçülük ideallarının qoruyucusu, daşıyıcısı olduğun üçün sənə alqış deyirəm!

Uca zirvələrə doğru böyük yolda uğurlar diləyirəm!

¹ K.Dadaşzadə. Musiqi Qorqudsünaslığı: reallıq və perspektivlər. Moskva, 2002, s.219 (rus dilində)

Ученый, обративший свое имя в символ - Камиля Дадашзаде

Статья, об известном этномузыковеде, фольклористе, педагоге, заслуженном деятеле искусства, профессоре Камиле Дадашзаде. Камиля Дадашзаде - талантливый ученый, отличающийся обширными научно-теоретическими знаниями, широким кругозором и глубоким концептуальным мышлением. Она открыта и склонна к новым и современным научным направлениям, ее мысли идут в ногу со временем, а иногда даже опережают его. Камиля Дадашзаде является автором монографий, многочисленных научных и научно-публицистических статей, учебников, учебных программ и пособий, а также является редактором и рецензентом многих книг. Она авторитетный специалист, внесший вклад в развитие науки и музыкального образования в Азербайджане.

Ключевые слова: Камиля Дадашзаде, этномузыковед, семиотика, синергетика, герменевтика, ашугская мелодия "Бозоху".

The scientist, who created the symbol with her name - Kamila Dadashzade

The article dedicates to the famous ethnomusicologist, folklorist, teacher, honored art worker, professor Kamila Dadashzade. Kamila Dadashzadeh is one of the most talented scientists with extensive scientific theories, broad outlook and deep conceptual thinking. She is open and inclined towards new and modern scientific directions, her thoughts resonate with time and the environment, and sometimes even ahead of it. Kamila Dadashzade is the author of a huge number of monographs, numerous scientific and scientific-journalistic articles, curricula, textbooks, teaching aids, as well as an editor and reviewer of many books. She is an authoritative specialist who has contributed to the development of science and music education in Azerbaijan with her creative activities.

Key words: Kamila Dadashzade, ethnomusicologist, semiotics, synergetics, hermeneutics, ashug melody "Bozokhu".

АЛИМ ГАСЫМОВ: "МЕЧТАЮ СПЕТЬ МУГАМ В СОПРОВОЖДЕНИИ СИМФОНИЧЕСКОГО ОРКЕСТРА"

Алим Гасымов — лауреат музыкальной премии ЮНЕСКО и участник проекта "Великий Шелковый Путь", организованного Йо-Йо-Ма - вывел на новый виток мировой интерес к древнему искусству мугама. Автор книги "Философия музыки. Теория и практика искусства таqат" Гюльтекин Шамилли поговорила с выдающимся азербайджанским певцом и его дочерью и ученицей Фарганой о их пути в музыке и месте уникальной традиции в новом веке.

Беседа Гюльтекин Шамилли, доктор искусствоведения (Москва)

Искусство, которое с давних пор и по сей день будоражит умы и сердца почитателей музыки имеет самое короткое название, передаваемое в единственном слове — макам (маком). В переводе с сарамейского и древнееврейского языков, а много позднее и арабского оно означает «место» и «местоположение». В этом слове скрывается необъятное историческое прошлое — можно ли измерить временем колыбельную песню или похоронный плач? Но именно интонации народной музыки на протяжении веков отбирались, пере-

рабатывались, отшлифовывались и, наконец, сохранялись в устной профессиональной музыкальной традиции Передней и Центральной Азии — искусстве макам — оживали в музыке, которая сохранялась изустно, не записывалась нотами как состоявшееся целое, тысячелетиями передавалась от учителей ученикам, ведь «учитель-ученик» — важнейшее звено исторической цепочки вплоть до новейшего времени.

Азербайджанский мугам или мугам-дастгах (mugam-dastgah) — так принято называть многочисленные вокально-инструментальные и инструментальные композиции — будучи одной из жанровых разновидностей искусства макам, является много большим чем звучащая музыка. Это выраженная в звуке мудрость, сжатый в мгновение исторический опыт, не вмещающийся в понятия национального и даже регионального. Вопрос — чем именно азербайджанский мугам отличается от других образцов этого искусства, таких как макам аль-ираки, нуба, мувашшах, таксим, фасль, маком и мукам, тесно сопряжен с историей этой земли.